

Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.

Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 296 oldal.

A magyar turanizmus, a 20. század első felének keletre figyelő, tudományos, gazdasági és kereskedelmi érdekeket szolgáló társadalmi mozgalmának leírása nem egyszerűen történelmi vállalkozás. A folyamatok ábrázolása ugyanis egyszerre igényel nyelvészeti, földrajzi, geopolitikai, néprajzi, antropológiai elemzést, miközben alapja változatos írott források feltárása és értékelése.

A turanizmus a 20. század elején, az I. világháborút közvetlenül megelőző időszakban intézményesült hazánkban: 1910-ben alakult meg a Magyar Turáni Társaság, de ideológiai gyökerei a 18. század végéig nyúlnak vissza. A könyv a turanizmus történetét a hosszú 19. század végének nagybirodalmi korszakában kezdi, amikor az még sok ígéretet rejtett. A mozgalom több fontos küldetést is magára vállalt: egyfelől a különböző ázsiai népekkel való ilyen-olyan rokonság és barátság ápolását, amire leginkább a törökök látszottak fogékonynak, vagyis első-sorban kultúrdiplomáciai természetű volt. Másfelől a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok élénkítését is célozta, vagyis kézzelfogható, gyakorlati feladatokat is megfogalmazott. Kezdetben a korabeli tudományos, művészeti és politikai életnek a téma által valamelyest érintett krémje csatlakozott a megalakuló szervezethez. A Turáni Társaság első elnöke Teleki Pál lett, akiről a szerző, Ablonczy Balázs korábban monográfiát is írt, ezzel együtt szerepét az őt megillető helyen méltatja.¹ A kezdetben lelkes nyelvészek, mint Gombocz Zoltán, orientalisták, például Goldziher Ignác, irodalmárok, többek közt Vikár Béla, néprajzosok, így Sebestyén Gyula azonban kevés tényleges tettel járultak hozzá az egyesület működéséhez. Az intézményes tudományosságban maguknak helyet szerző kutatóknak sem idejük, sem valódi szándékuk nem lehetett részt venni a mozgalomban, de kimaradni sem akartak belőle. Ám a kezdet kezdetétől jelen voltak a lelkes kívülállók, olyan bankárok, könyvelők, tanárok és arisztokraták, akik számára hobbi volt csupán a Kelet-kutatás. Az amatőrizmus tehát az első perctől része volt a mozgalomnak, majd fokozatosan át is vette az irányítást. Az I. világháborút és a forradalmak leverését követő depresszió és pénztelenség időszakában az elit helyét lassacskán elfoglalta a középmezőny, végül pedig az outsiders, ami a mozgalom erőteljes hanyatlásához vezetett. A kezdeti lendület és összetett problémalátás megbicsaklott, a társaság fokozatosan egyre jelentéktelenebbé vált, s felütötte fejét a dilettantizmus. E változási ív mentén gondolja el munkáját Ablonczy Balázs.

A turanizmus jelensége, amelyet a szerző előszeretettel nevez *ideológiának*, a 19. század őstörténelmi gondolkodásának talajából sarjadt, s erős szellemi támogatást kapott a 19. század végének „ugor–török háború” néven elhíresült tudományos vitájától, amelyből a finnugor nyelvészek kerültek ugyan ki győztesen, de

¹ Ablonczy 2005.

a máig tartó szellemi csatározásban a széles nagyközönség szimpátiáját nem feltétlenül sikerült elnyerniük. A finnugor, illetve uráli nyelvrokonság túl soványka magyarázat a nemzeti öntudat számára, mivel nélküli mind az etnikai, mind a társadalmi, mind pedig a kulturális párhuzamok lehetőségét, amire a közvélemény nagyon is éhes.² Nehéz elfogadni a társtalanság tényét, azt, hogy a legközelebb lévő rokonok több száz kilométerre élnek tőlünk és több országhatár választ el bennünket egymástól, s hogy a Kárpát-medencében magunkra hagyattunk.

A fent röviden vázolt helyzet következménye a 19. század vége óta létező tudományos dilettantizmus, amelynek lényege, hogy a tudományos gondolkodás fősodrából kieső, elavult elvek és gyakorlatok továbbvitelével kreál magának ideológiát, amit utóbb szimbolikus politikai célokra is fel kíván használni. Ennek a jelenségnek fontos sűrűsödési pontja a könyv által tárgyalt turanizmus. A dilettáns múltbúvárlat, az ős- és vallástörténeti érdeklődés, az amatőr régészet vagy nyelvészet ritkán tárgya tudományos írásműveknek, s főként a történészek szólalnak meg nagyon gyéren a témában.³ Jelen kötet vállalja annak ódiúmat, hogy egy kissé kínos, ugyanakkor társadalmi és kulturális tekintetben is nagyon szerteágazó témát mélyrehatóan tárgyaljon, tehát a témaválasztás már önmagában is bátor vállalás. Magyarországon – napjainkban ez mindinkább tudatosodni látszik az értelmiségiek széles körében – a társadalmi és történelmi önismeret meglehetősen sok sebből vérzik. Leginkább a 20. század történéseinek értelmezése mögött nincsen társadalmi konszenzus, csupán egymást kioltó diskurzusok léteznek. Egyfelől ez az oka annak, hogy a régmúlt, az időben és térben is távoli események fölértékelődnek a köztudatban, s a magyarság korai története és keleti atyafisága mintegy szakrális témává válik, másfelől pedig közkinccs, amihez mindenki ért, de legalábbis sokan óhajtanak véleményt nyilvánítani róla. A turanizmus mozgalma évtizedeken át integrálta ezeket az „alternatív magyarázatokat”, így a magyar–pártus rokonság gondolata éppúgy összefüggésbe hozható vele, mint a sumér–magyar kapcsolatoké.⁴ A félreértéseken, belemagyarázásokon, bizonyos események, analógiák túlértékelésén alapuló ideologikus múltkonstrukció leágazásai elnyúlnak a jelenig.⁵

E leágazások feltérképezésében Ablonczy Balázs lelkesedése és tettereje nemigen ismer határokat. Az általa meglátogatott archívumok és irattárak felsorolása már önmagában is impozáns, s a gyűjtőpontok földrajzi kiterjedése is igen jelentős. A szerző rövid idő, mindössze néhány év alatt sok magyarulta várost keresett fel, hogy ott a turanista mozgalommal kapcsolatos forrásokat ismerjen meg. Ezek alapján aprólékosan végigveszi mindazokat a történéseket, amelyek

² Arról, hogy ez mennyire jogos társadalmi igény, lásd Sándor 2011: 12–29.

³ A nyelvészet tett eddig a legtöbbet a tévhitek eloszlatásáért: Rédei 1998; Honti (főszerk.) 2010; mellettük a régészek említhetők, például Fodor 2012. A történészek részéről újabban az úgynevezett public historyval foglalkozó kutatásoknak van némi visszhangja nálunk (Halmesvirta–Vilkuna 2012), ez azonban, bár jelentős a metszet a két halmaz között, nem teljesen fedi a tudományos dilettantizmus jelenségét.

⁴ Első feldolgozása: Komoróczy 1976.

⁵ Lásd erről: Povedák (szerk.) 2014; Hubbes–Povedák (szerk.) 2015.

a Magyar Turáni Társaság, valamint társintézményei, például a Turáni Szövetség háza táján megestek, olykor efemernek tűnő adatokat is felsorakoztat, a kronológiai sorrendet követve. A kanyargós történetet néhány igen szellemes címmel ellátott fejezetre tagolja, amelyek a korszakolás lehetőségét is rejtik. Itt talán érdemes megjegyezni, hogy elképzelhető lett volna egy olyan megoldás is, ami- ben nem az időrend az elsődleges, így az események súlyuknak megfelelően nyer- hettek volna tárgyalást. Ez esetben talán nagyobb terjedelem maradhatott volna az elemzésre, a feltárt események okainak felderítésére, illetve az egész jelenség- együttes szélesebb társadalomtudományi horizonton való értékelésére. Mert bár a szerző időnként, egy-egy rövid bekezdés erejéig nagyon inspiráló megállapítá- sokat tesz, fontos összefüggéseket világít meg, a nagy egészre vonatkozó követ- keztetések elmaradnak. Ezért jobb lett volna valamiféle reflektált elméleti keret mentén értelmezni a turanizmust, amelynek során választ kaphatott volna a vég- letekig felcsigázott olvasó a miértekre és a hogyanokra is.

A könyv az anyagfeltárás és elrendezés szempontjából kifogástalan történé- szí teljesítmény, de nem elégszik meg ennyivel. A munka viszonylag széles kör- ben való terjesztést, nagyobb létszámú olvasóközönséget céloz meg. A választott forma, a regényesítés és az olvasmányos stílus, valamint a kemény borítás és az első vonalbeli szerzők regényeire jellemző külalak bizonyára tudatos döntés ered- ménye. E mögött a téma kapcsán általános felvilágosító igyekezet állhat, ami azonban, s ez is a szerző javára írandó, soha nem csap át didaxisba, ahogy az a hasonló műveknél gyakorta előfordul. A népszerű formának számos előnye van, legfőképp az, hogy valószínűleg tényleg sokakhoz eljut; egyebek mellett szá- mos sajtóorgánium, televízió- és rádióműsor foglalkozott vele már közvetlenül megjelenését követően is.⁶ Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a hátrányokról sem. Idesorolható, hogy a népszerűsítés áldozatául esik a jegyzetapparátus, csak a szó szerinti idézetek kapnak jegyzetet, s elvész a bibliográfia egy része is, olykor a főszövegben konkrétan megemlített olvasmányok sem jelennek meg a bizo- nyára jócskán kiegyelt irodalomjegyzékben. A szakmai olvasóközönség így nél- külnözni kényszerül a kötet mögött megbúvó jelentékeny irodalom megismerését.

Az érem másik oldala azonban a recenzens véleménye szerint érdemként is felfogható. A regényesítés pozitív hozadéka a stílus. A közhely szerint a stílus maga az ember, ezzel együtt a tudományos írásművek stilisztikájával csak abban az esetben szokás foglalkozni, ha az nem üti meg az elvárt színvonalat. Ez eset- ben nincs ilyesmiről szó: Ablonczy írásának minőségét a recenzens meg kell hogy dicsérje, nemcsak azért, mert irodalmi vénát lát a szerzőben, amit önmagában is méltánylandónak érez, hanem azért is, mert a stílusban értelemtulajdonító sze- repet vél fölfedezni.

⁶ A teljesség igénye nélkül: az RTL Klub éjszakai kerekasztal-beszélgetés sorozatában (*Magya- rul Balóval*) 2016. november 22-én került adásba egy műsor, amelyben a szerző két szakértő vendéggel beszélgetett a könyvről. A *Magyar Narancs* 2017. február 7-i számában közölt egész oldalas ismertetést (Barotányi Zoltán: *Sok van a rovásunkon*. <http://magyarnarancs.hu/konyv/ sok-van-a-rovasukon-102475> – utolsó letöltés: 2017. március 12.).

A fentiek hosszabb kifejtést igényelnek, némi történeti kitekintéssel. Az őstörténet és nyelvhasználat iránt érdeklődő tudományos dilettantizmus, amelynek egyszerre kútfeje és gyűjtőmedencéje volt a turanizmus, régóta, közel egy évszázada foglalkoztatja a hivatásos, akadémikus tudományosság képviselőit. A sort Zsirai Miklós nyitja, aki 1943-as tanulmányában „őstörténeti csodabogaroknak” nevezi a hobbitudósokat, s hosszas értekezésében nem rest a legfinomabb humorral gúnyolni őket.⁷ Cikke abból a szempontból is útmutató lett, hogy a későbbiekben általánossá vált ez a hangnem. Bár Zsirai finom humora sokak számára napjainkig követendő példa maradt, a témát tárgyalók között egy másik irányzat is megfigyelhető, amelynek tagjai vizsgálatuk alanya iránt érzett megvetésüket explicite is kifejezik. Ez a magatartás olykor nyílt kirohanásokban is megnyilvánul, máskor az egyes írásművek megszővegezésében érhető csupán tetten, ugyanis a szerzők az amatőr múltbúvárokról szóló értekezéseikben rendre kilépnek a tudományos írásbeliség stíluskövetelményeinek szigorú keretei közül. Ez több okkal magyarázható, s ilyenformán akceptálható is, nevezetesen a dilettánsokról értekező hivatásos szaktudós számára az irónia és a humor lehetőséget teremt a közte és tárgya közti feszültség oldására, egyúttal az elbeszélő el is távolítja magát elbeszélése tárgyától. Ugyanakkor a gunyoros hangvétel nem csupán a saját szövegben távolítja el a tárgyat a beszélőtől, hanem az ilyen jellegű cikkek célját is ellehetetleníti. A tudományos dilettantizmusról szóló akadémikus szerzők célja ugyanis kivétel nélkül a felvilágosítás, ám kizárt, hogy az ilyen módon megsértett másik fél elkezdjen gondolkodni a leírtak igazságtartalmáról.

A kis kitérő után tehát Ablonczy Balázs stílusáról: a szöveg, mint említettük, nagyon gördülékeny és olvasmányos, így azok számára is fogyaszthatóvá teszi a mondanivalót, akik nincsenek hozzászokva a tudományos nyelv szikárságához. Olykor kellemes humort is megenged magának a szerző, főként nyelvi jellegűt, amivel oldani igyekszik a közte és választott tárgya közt olykor kétségkívül fennálló feszültséget: alakjainak valóban megmosolyogtató gondolatait, tetteit nem lehet pókerarcra végignézni, ez kétségtelen. Az irónia azonban ez esetben soha nem bántó, a humor mindig ízléses.

Ha regényről, vagy legalábbis regényesítésről beszélünk, akkor regényhősökről is illik szólni. A kötet egyik erősségét jelentik a szereplőkről megrajzolt portrék: e kisebb-nagyobb részletességgel megírt passzusok nem lexikonszerűen, hanem lényegre törően, a turanizmusban elfoglalt helyük mentén adnak képet egy-egy személyiségről. Ezek az olykor nagyon értékes mikrotanulmányok pihentetik is kicsit az olvasót, aki belefáradhat a számtalan kisebb-nagyobb jelentőségű esemény olvasásába. Az egyes szereplők az őket megillető arányban részesülnek a terjedelemből, közülük csupán Paikert Alajos és Pekár Gyula, a történet kulcsfigurái emelkednek ki. A mellékszereplők olykor csak néhány sort kapnak, de ezek időnként nagyon is fontos sorok. Igazán frappánsan, érthetően teszi helyére a szerző például Lükő Gábort, a meglehetősen ellentmondásos pályát befutott

⁷ Zsirai 1943.

néprajzkutatót, akinek megítélését tekintve saját szakmájában sincs konszenzus. Az Ablonczy megfogalmazta sorok igen határozottan foglalnak állást vele kapcsolatban, megmutatva Lükő ideológiai háttérjének fényes és árnyékos oldalát egyaránt. A turanizmus egész történetének kontextusában az egyes szereplők magatartása is egészen más megvilágításba kerül: mára már érthetetlennek tűnő tetteik érthetővé, ezáltal elfogadhatóvá válnak azzal, hogy felsejlik a korszellem, ami körülvette őket. Az egyes emberek felől válnak érzékelhetővé a turanizmus valódi hozadékai, egyebek mellett a mozgalom tagjai által szervezett keleti expedíciók eredményei. Nagy hangsúly kerül a turanizmus kontextusában és attól függetlenül is jelentős keleti gyűjtőre, Baráthosi Balogh Benedekre és családjára, akik tudományos eredményeik alapján kevésbé tarthatnak számat a tudománytörténeti emlékezetre, a család tárgygyűjtői hagyatéka azonban nagyon jelentős. Említést érdemlő szereplő Almásy György is – az „angol betegként” is népszerűvé vált Almásy László földrajzi felfedező édesapja –, akinek kirgiz anyaga szintén kuriózum, s ma a budapesti Néprajzi Múzeumban található. Ők a turanizmus első, jelentékenyebb korszakának időtálló eredményeket is produkáló képviselői.

Utolsó bekezdésében a recenzens kénytelen kilépni szerepéből, s átlépni a vitapartner pozíciójába, mivel úgy látja, a turanizmus nem írható le pusztán az ideológia kifejezéssel. Ahogy azt a szerző is több helyen hangsúlyozza, sokfunkciós jelenségről van szó, amely a tudományos és művészeti törekvések mellett – ezeket nevezhetjük a legalapvetőbbeknek – társadalmi, gazdasági programot éppúgy hirdetett, mint politikait; a tőlünk keletre fekvő államokkal való diplomáciai kapcsolatok megerősítését éppúgy fontosnak tartotta, mint a primer gazdasági, kereskedelmi szempontokat. Az idő előrehaladtával ugyan utóbbiak fokozatosan elenyésztek, ettől függetlenül nem csupán egy ideológiával, hanem a politikai mozgalmakra jellemző aktivitással is találkozhatunk a turanizmus történetében. A turanizmus jelenségének kétségtelenül fundamentuma sajátos ideológiai rendszere, és az abban való hit köré csoportosíthatók követői is. Az ideológiai konstrukció azonban nem azonosítható maradéktalanul a teljes szellemi és társadalmi mozgalommal. A turanizmus tehát sokkal inkább tűnik egy szellemi, társadalmi mozgalom, valamint szabadidőben végzett tudományos és politikai aktivizmus keverékének, mint pusztán ideológiának. Mellesleg a turanizmus jelenségét meghatározó ideológiai konstrukció a kötet által felölelt bő fél évszázad alatt amőbaként nyúlt erre-arra, változtatva mind alakját, mind pedig kiterjedését, miközben magába integrált új áramlatokat s elhagyott néhány kezdetben még fontos elvet. Vagyis nem konstans ideológiai rendszerről, inkább valamiféle *bricolage* ideológiáról van szó, amelyet a mozgalom tagjai hordtak össze, közös „műalkotásról”, amelynek vannak az ideológiákra emlékeztető tulajdonságai és elemei, összességében azonban több annál. A számos külső hatás, történelmi esemény és társadalmi folyamat pedig állandóan változtatott rajta, bizonyos elemeiben egészen napjainkig.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ablonczy Balázs 2005: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest.
- Fodor István 2012: Östörténeti viták és álviták. In: Molnár Ádám (szerk.): *Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány*. IV. kötet. Molnár Kiadó, Budapest, 125–146.
- Halmesvirta, Anssi – Vilkkuna, Kustaa H. J. 2012: A születőben lévő public history. Az emlékezteteremtés kutatásának új megközelítése. *Történelmi Szemle* (54.) 3. 377–388.
- Honti László (főszerk.) 2010: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfum ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hubbes László Attila – Povedák István (szerk.) 2015: *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged.
- Komoróczy Géza 1976: *Sumer és magyar?* Magvető, Budapest.
- Povedák István (szerk.) 2014: *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, Szeged.
- Rédei Károly 1998: *Östörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Balassi, Budapest.
- Sándor Klára 2011: *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet*. Typotex, Budapest.
- Zsirai Miklós 1943: Östörténeti csodabogarak. In: Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság östörténete*. Magyarságtudományi Intézet–Franklin Társulat, Budapest, 266–289.